

Nina Saprygina,
*PhD (Candidate of Philological Sciences), associate professor,
Department of Social and Applied Psychology,
Odessa I. I. Mechnikov University,
2, Dvorianska Str., Odesa, Ukraine*

PASSIONARITY AS INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTIC OF A PERSONALITY

The article deals with the concept of passionarity, which has been included into humanities and social sciences by the historian and ethnologist L. N. Gumilyov. The purpose of the article is to clarify the psychological components of passionarity phenomenon. The term “passionarity” is widely spread in humanities and journalism that is why there is the necessity of studying and describing this phenomenon from the psychological point of view. The first attempts of this description have already been performed by some psychologists. According to some of them, passionate people are characterized by sanguine or choleric temperament, expressed emotions and at the same time strong-willed self-regulation, organizational skills and creativity. Besides, some attempts to compare the phenomena of passionarity and search activity have been made. The author of the theory of search activity V. Rotenberg considered these phenomena to be very similar. At the same time there are significant differences between them. Search activity is peculiar to humans and animals, and passionarity is inherent only to humans because it is connected with important ideas and values. Passionarity involves readiness for sacrifices and is based on altruism. Search activity is the satisfaction of individual's own needs and it is not altruistic. Search activity does not involve self-sacrifice and risks. An attempt to replace the term “passionarity” by the term “vigorousness” has been made by some scientists, which, in our opinion, is the substitution of the aim of psychological study of passionarity. The main method of research used in the article is logical and philosophical review and analysis of existing definitions of passionarity, search for similar phenomena and their comparison. As a result of our analysis, we conclude that passionarity is the system of psychological qualities of a person, which includes goal setting, non-adaptive behavior, in particular aiming for self-actualization, creativity, personal influence, and altruism. We consider the further researches of passionarity to involve studying the creative sphere of passionate individuals, their influence on the society, phenomena of society passionarity.

Keywords: passionarity, passionate person, psychological qualities of a person, goal setting, non-adaptive behavior, search activity, self-actualization, over-situational activity, creativity, personal influence, altruism.

Подано до редакції 04.12.2015

УДК: 379.83:316.614.6

Людмила Миколаївна Цибух,
*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теорії та методики практичної психології,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
вул. Фонтанська дороза, 4, м. Одеса, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З ТРИВОЖНИМИ ПІДЛІТКАМИ В ДИТЯЧИХ ЦЕНТРАХ (НА ПРИКЛАДІ УДЦ «МОЛОДА ГВАРДІЯ»)

У статті на основі теоретичного аналізу розглядаються особливості особистісної та ситуативної тривожності. Визначається, як впливає ситуативна тривожність на пристосування підлітків до нових умов перебування у дитячому центрі, на особливості їхньої поведінки та спілкування з оточуючими. Обґрунтовано використання проєктивних методів у роботі практичного психолога дитячого центру з метою визначення як рівня тривожності, так і особистісних особливостей дітей та підлітків. Розкрито особливості застосування тренінгової та індивідуальної роботи для зменшення рівня тривожності у підлітків, які тимчасово перебувають в Українському дитячому центрі «Молода гвардія».

Ключові слова: тривожність, ситуативна тривожність, діти, підлітки, Український дитячий центр «Молода гвардія», тренінг.

Постановка проблеми. Як показує практика, більшість вожатих та психологів дитячих центрів стикаються з проблемою адаптації дітей до нових умов.

На початку зміни, як правило, діти дуже тривожні, їх непокоять нові умови перебування, нове оточення, розлука з близькими людьми. Це безпосередньо впли-

ває на їхню поведінку, швидкість пристосування до нових умов і т. ін. Крім того, такі діти вимагають більше уваги з боку вожатих, оскільки вони складніше адаптуються, частіше конфліктують з оточуючими.

Через те, що зміна у дитячому центрі триває лише 21 день, психологу необхідно допомогти дітям та підліткам якомога скоріше подолати прояви ситуативної тривожності і переключитися на усе те позитивне, що пропонує дитячий табір. Саме тому виникла проблема ранньої діагностики та корекції тривожності дітей та підлітків в умовах дитячого центру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тривоги й тривожності розглядалася у роботах багатьох авторів [В. М. Вараксін, 2012; В. І. Гарбузов, 1990; Т. В. Лаврентьєва, 1996; А. В. Мікляєва, П. В. Румянцева, 2004; А. М. Прихожан, 2000 та ін.]. Ці та інші автори визначають, що стан тривоги виникає у зв'язку з можливими неприємностями, непередбаченими ситуаціями, змінами у звичайній обстановці і виражається специфічними переживаннями: хвилюванням, побоюванням, порушенням покою тощо.

За визначенням В. К. Вілюнаса, тривожність – це схильність індивіда до переживання тривоги, що характеризується низьким порогом виникнення реакції тривоги [3].

Прояви тривожності в різних ситуаціях, як відмічає Р. С. Немов, не однакові. В одних випадках люди схильні поводитися тривожно завжди і скрізь, в інших – вони виявляють свою тривожність лише час від часу, в залежності від обставин, що складаються [6].

У роботах Т. В. Лаврентьєвой та інших авторів, ситуативно-стійкі прояви тривожності, так звані «особистісні», пов'язуються з наявністю у людини відповідної особистісної риси (особистісна тривожність). Це стійка індивідуальна характеристика, що відображає схильність суб'єкта до тривоги і припускає наявність у нього тенденції сприймати досить широке «віяло» ситуацій як загрозливі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією [9].

Тривожність як риса характеру – це песимістична установка на життя, яке представляється як сповнена погроз і небезпеки. У своїх дослідженнях В. І. Гарбузов виявив наступне: якщо в дитини підсилюється тривожність, з'являються страхи – неодмінний супутник тривожності, то можуть розвинути невротичні риси. Непевність у собі як риса характеру – це самознищувальна установка на себе, на свої сили і можливості [4].

Таким чином, невпевнена у собі, схильна до сумнівів і коливань, боязка, тривожна дитина – нерішуча, несамостійна, нерідко інфантильна.

Аналіз робіт С. В. Кондратьєвої дає підстави стверджувати, що невпевнена, тривожна людина завжди є недовірливою. Така дитина побоюється інших, чекає нападу, глузування, образи. Вона не справляється із задачею в грі, зі справою. Це сприяє утворен-

ню реакцій психологічного захисту у вигляді агресії, спрямованої на інших.

С. В. Кондратьєва також визначила, що особистість з підвищеним рівнем тривожності, а саме з особистісною тривожністю, схильна сприймати погрозу своїй самооцінці. Як правило, у неї формується занижена самооцінка. Діти, які мають таку самооцінку, знаходяться в постійному психічному напруженні, що виражається в чеканні неприємностей, дратівливості, емоційній нестійкості [7].

Таким чином, тривожність як властивість особистості багато в чому обумовлює поведінку суб'єкта.

Також існують й ситуативно-мінливі прояви тривожності – ситуативні, а особливості особистості проявляти такого роду тривожність визначають як «ситуативна тривожність». Цей стан характеризується напруженістю, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічним у часі [9].

Підвищений рівень тривожності у дитини може свідчити, на думку В. І. Гарбузова, про її недостатню емоційну пристосованість до тих чи інших соціальних ситуацій. Тривожність фарбує в похмурі тони відношення до себе, до інших людей та до дійсності. Дитина вже не лише невпевнена в собі, але й не довіряє оточуючим [4].

Діяльність людини в ситуації, що породжує тривожність, як показують дослідження Р. С. Нємова, безпосередньо залежить від сили ситуаційної тривожності, дієвості контрзаходів, розпочатих задля її зниження, точності когнітивної оцінки ситуації [6].

Виходячи з досліджень А. І. Захарова, діти у тривожній ситуації часто обирають агресивний тип поведінки, вважаючи, що: «щоб нічого не боятися, потрібно зробити так, щоб боялися мене». Маска агресії ретельно ховає тривогу від навколишніх. Також реакція психологічного захисту може виражатися, навпаки, у відмові від спілкування та униканні людей, які здаються дитині загрозливими [5].

Саме ситуативну тривожність ми будемо розглядати у статті, оскільки високий рівень тривожності дітей та підлітків на початку зміни у дитячому центрі дуже часто пов'язаний з новою незвичною ситуацією.

На жаль, проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що більшість існуючих досліджень стосуються проблеми шкільної тривожності [В. І. Гарбузов, 1990; А. І. Захаров, 1997; А. В. Мікляєва, П. В. Румянцева, 2004; А. М. Прихожан, 2000 та ін.]. Натомість, дослідження, присвячені проблемі тривожності дітей та підлітків, які перебувають у дитячих центрах, поодинокі.

Цікавим у цьому плані є дослідження М. В. Вараксіна (2012 р.), який розглянув особливості виникнення ситуативної дезадаптації дітей та підлітків в умовах дитячого оздоровчого центру та визначив, що найбільш ефективним засобом попередження та

подолання ситуативної дезадаптації є педагогічна підтримка з боку співробітників дитячого центру [1].

Метою статті є аналіз особливостей роботи психолога з підлітками, які мають підвищений рівень ситуативної тривожності, викликаний новими умовами перебування в дитячому центрі.

Виклад основного матеріалу. Для визначення рівня тривожності у підлітків найчастіше використовують методику самооцінки ситуативної та особистісної тривожності Ч. Д. Спілбергера, психодіагностичні методики «Шкала соціально-ситуативної тривоги» Кондаша, «Шкала тривожності» А. М. Прихожан, «Шкалу самооцінки особистісної тривожності» Дж. Тейлора та ін. Але в умовах дитячого центру, коли за дуже короткий проміжок часу необхідно провести не лише діагностику особистості дитини, її емоційної сфери, а й корекцію найбільш проблемних моментів, постає необхідність використовувати ємні за інтерпретацією, але нетривалі за проведенням психодіагностичні методи. Саме тому у нашій роботі з дітьми та підлітками в УДЦ «Молода гвардія» ми використовуємо проєктивні методики. Їх проведення не займає багато часу, не викликає супротиву з боку дітей та підлітків, оскільки вони не вбачають нічого загрозового у малюванні. І у той же час, такі методики дають інформацію про актуальний стан дитини, її страхи, тип поведінки, бажання чи небажання контактувати з оточуючими та ін.

Ураховуючи вищезазначене, для діагностики було обрано проєктивні методики «Неіснуюча тварина» та «Людина під дощем».

За допомогою малюнку «Неіснуюча тварина» можна дізнатися про особистісні особливості підлітка, у тому числі і про тривожність. Про підвищений рівень тривожності можна говорити, якщо у малюнку наявні такі елементи: штриховка, розмір малюнку на увесь лист, багаточисельні лінії, витирання та виправлення ліній, дуже велика кількість очей, вух або інших органів чуття, використання лише темної палітри кольорів; відсутність очей або акцентовано великі очі, їх зачорнення [2].

Проєктивна методика «Людина під дощем» дає можливість визначити особливості подолання людиною складних ситуацій, її готовність долати перешкоди, стійкість до впливу різноманітних стресових ситуацій. Про підвищений рівень тривожності у даній методиці будуть свідчити: положення фігури людини спиною або у профіль; зображення у нижній частині листа, лінії з надавлюванням, нерівне надавлювання, подвійні лінії, штриховка, великі заштриховані очі. Також про тривожність свідчать дощові краплі у вигляді хаотичних штрихів або короткі нерівні штрихи по усьому листу паперу, велика кількість грозових туч.

У дослідженні взяли участь 59 підлітків (два загонами) у віці від 10 до 14 років. Діагностування проводилося на другий день після прибуття дітей до дитячого центру «Молода гвардія».

Одержані результати показали, що:

- у першому загоні 43% підлітків (12 дітей із 28) мали підвищений рівень тривожності;
- у другому – 61% респондентів (19 підлітків із 31).

Такі дані можна пояснити тим, що у першому загоні діти були трохи старші (12-14 років), ніж у другому (10-12 років). Крім того, у першому загоні були підлітки, які вже вдруге перебували в УДЦ «Молода гвардія», і тому набагато менше хвилювалися.

Крім того, проєктивні методики засвідчили наявність агресивності, низьку самооцінку, демонстративність, проблеми у спілкуванні, негативний емоційний фон у деяких підлітків.

Ураховуючи усі ці результати, було розроблено відповідну тренінгову програму, яка складалася із шести занять по півтори години і проводилася окремо із кожним загonom.

У програму, в першу чергу, увійшли вправи на знайомство, оскільки вони давали змогу підліткам краще пізнати один одного, поліпшити загальний емоційний стан та створити позитивну атмосферу: «Моє хобі», «Я відрізняюся від інших тим, що...» і т. ін.

З метою зниження емоційної напруги підлітків, на другому занятті була проведена бесіда «Що таке страх?».

У ході проведення занять було застосовано групове малювання, яке вчило підлітків сумісній праці, довірі один до одного. Адже довіряючи оточуючим, ми припиняємо їх боятися та уникати.

Також було підібрано вправи, які дозволяли позитивно вплинути на самооцінку тривожних підлітків: «Прийняття себе», «Мої переваги» [8] та ін., побачити, що недоліки та переваги є у кожного з нас, і це нормально.

Крім того, під час занять була використана робота із малюнками дельфінів. Оскільки кожен проектував на малюнок свій стан, ми мали можливість обговорити у групі найбільш тривожні асоціації та роздуми: «цей малюнок малював дельфін, якому було дуже погано...» або «він сердився на людей, коли це малював» та ін. Відпрацювання тривожних думок та хвилювань таким чином відбувалося у ході групового обговорення, в якому той, хто висказав тривожну фразу, брав, за допомогою ведучого, активну участь. Це давало можливість тривожному підлітку опосередковано обговорити те, що найбільше його турбувало, знайти відповідь на невисловлене прямо питання.

З тривожними підлітками проводилася на лише групова, тренінгова, а й індивідуальна робота. Для полегшення обговорення проблеми, яку часто підліток намагався приховати, було використано асоціативні метафоричні карти. Ми обговорювали проблеми підлітка опосередковано, через намальованого героя, тому захисні механізми дитина не вважала за потрібне використовувати. Допомога спочатку надавалася видуманому герою (з картинки). Потім підліток часто починав описувати свою ситуацію у найдрібніших

деталіях. За необхідності, з дозволу підлітка, до роботи підключалися вожаті, якщо мова йшла про те, що дитину ображає хтось у загоні.

На останньому, шостому занятті, була повторно проведена проєктивна методика «Неіснуюча тварина». Результати інтерпретації малюнків показали, що явно виражені тривожність та напруження залишилися лише у 14% підлітків першого загону (було 43%) та 19% дітей другого загону (було 61%).

Це дає нам можливість зробити **висновок**, що застосування тренінгової та індивідуальної роботи з

підлітками, які приїхали у дитячий центр, з самого початку зміни позитивно впливає на поліпшення їх емоційного стану та зменшення рівня ситуативної тривожності.

Перспективним напрямком наших подальших досліджень є визначення особливостей роботи з дітьми та підлітками, які приїхали на оздоровлення в дитячий центр із зони антитерористичної операції (Донецька та Луганська області).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вараксин В. Н. Предупреждение и преодоление ситуативной дезадаптации детей и подростков в детском оздоровительном центре / В. Н. Вараксин // Концепт – 2012. – №9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2012/12125.htm>.
2. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты / А. Л. Венгер. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 160 с.
3. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений / В. К. Вилюнас. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 272 с.
4. Гарбузов В. И. Нервные дети: Совета врача / В. И. Гарбузов. – Л.: Медицина, 1990. – 176 с.
5. Захаров А. И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка / А. И. Захаров. – М.: Дидактика, 1997 – 224 с.

REFERENCES

1. Varaksin, V. N. (2012). *Preduprezhdenie i preodolenie situativnoy dezadaptatsii detey i podrostkov v detskom ozdorovitel'nom tsentre* [Prevention and overcoming situational maladjustment of children and teenagers in the child recreational center]. *Kontsept – Concept*. Retrieved from: <http://e-koncept.ru/2012/12125.htm>. [in Russian].
2. Venger, A. L. (2003). *Psikhologicheskie risunochnyye testy* [Psychological picture tests]. Moscow: VLADOS-PRESS [in Russian].
3. Vilyunas, V. K. (1976). *Psikhologiya emotsionalnykh yavleniy* [Psychology of the emotional phenomena]. Moscow: MGU [in Russian].
4. Garbuzov, V. I. (1990). *Nervnyye deti: Sovety vracha* [Nervous children: Doctor's advices]. Leningrad: Meditsina [in Russian].
5. Zaharov, A. I. (1997). *Preduprezhdenie otkloneniy v obraschenii rebenka* [The prevention of the child's behavior deviation]. Moscow: Didaktika [in Russian].

6. Немов Р. С. Психология: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений: В 3 книгах. – 4-е изд. / Р. С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – Книга 2: Психология образования. – 608 с.
7. Практическая психология: Учебно-методическое пособие / Под. Ред. С. В. Кондратьевой. – Мн.: Адукацыя и выхаванне, 1997. – 212 с.
8. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – СПб.: Питер, 2003. – 271 с.
9. Психолог в детском дошкольном учреждении: Методические рекомендации к практической деятельности / Под ред. Т. В. Лаврентьевой – М.: Новая школа, 1996. – 144с.

6. Nemov, R. S. (2003). *Psikhologiya: kniga dlya studentov vysshikh pedagogicheskikh uchebnykh zavedeniy* [Psychology: textbook for students of higher educational institutions. Book 2: Educational psychology]. Moscow: VLADOS [in Russian].
7. Kondrateva, S. V. (Ed.). (1997). *Prakticheskaya psikhologiya: Uchebno-metodicheskoe posobie* [Practical psychology: textbook]. Minsk: Adukatsiya i vyihavanne [in Russian].
8. Ann, L. F. (2003). *Psikhologicheskiy trening s podrostkami* [Psychological training with teenagers]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
9. Lavrenteva, T. V. (Ed.). (1996). *Psikholog v detskom doshkolnom uchrezhdenii: Metodicheskie rekomendatsii k prakticheskoy deyatel'nosti* [Psychologist in preschool institution: Methodical recommendations to practical activities]. Moscow: Novaya shkola [in Russian].

Людмила Николаевна Цыбух,

кандидат психологических наук,

доцент кафедры теории и методики практической психологии,

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского,
ул. Фонтанская дорога, 4, г. Одесса, Украина

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ ПСИХОЛОГА С ТРЕВОЖНЫМИ ПОДРОСТКАМИ В ДЕТСКИХ ЦЕНТРАХ (НА ПРИМЕРЕ УДЦ «МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ»)

В статье на основании теоретического анализа психолого-педагогической литературы рассматриваются особенности личностной и ситуативной тревожности. Цель статьи: определить, как влияет ситуативная тре-

возможность на приспособляемость подростков к новым условиям пребывания в детском центре, на особенности их поведения и общения с окружающими. Так, выявлено, что подростки с высоким уровнем ситуативной тревожности более агрессивны, чем сверстники, либо наоборот, пытаются всячески избежать контактов с окружающими. Обосновано использование проективных методов «Несуществующее животное» и «Человек под дождём» в работе практического психолога детского центра с целью определения как уровня тревожности, так и личностных особенностей детей и подростков. Ведь именно проективные методики позволяют получить актуальные данные об особенностях эмоциональной сферы, взаимоотношения с окружающими и поведения человека. Определены особенности использования тренинговой и индивидуальной работы для снижения уровня тревожности у подростков, временно находящихся в Украинском детском центре «Молодая гвардия». С целью снижения уровня тревожности были использованы игры, позволяющие улучшить взаимоотношения между подростками, сделать атмосферу в отряде более благожелательной, работа с рисунками дельфинов, групповые рисунки подростков, беседы, индивидуальная работа с ассоциативными метафорическими картами. На основании практической работы с подростками выявлено, что участие в тренинге значительно уменьшает уровень тревожности, поскольку оно позволяет не только лучше узнать друг друга, но и отработать беспокоящие детей проблемы.

Ключевые слова: тревожность, ситуативная тревожность, дети, подростки, Украинский детский центр «Молодая гвардия», тренинг.

Liudmyla Tsibukh,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Theory and Methods of Practical Psychology,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine*

PECULIARITIES OF PSYCHOLOGIST'S WORK WITH TEENAGERS WITH ANXIOUS BEHAVIOUR IN CHILD CENTRES (THROUGH THE EXAMPLE OF UKRAINIAN CHILD CENTRE "MOLODA HVARDIIA")

The article deals with the features of personal and situational anxiety on the basis of the theoretical review of psychological and pedagogical literature. The article is aimed at defining how situational anxiety influences teenagers' adaptability to new conditions of staying in the child centre "Moloda Hvardiia" (Odesa, Ukraine), as well as examining features of their behaviour and communication with other people. Thus, it has been revealed that teenagers with the high level of situational anxiety are more aggressive than peers or, on the contrary, do their best to avoid contacts with other people. The projective methods «Inexistent Animal» and «A Man in the Rain» have been used in order to determine the level of anxiety and personal features of teenagers. After all, projective techniques allow to obtain the necessary information about the features of children's emotional sphere, peculiarities of their relations with other people and their behaviour on the whole. The survey involved 59 teenagers aged from 10 to 14, who were having rest in the Ukrainian child centre «Moloda Hvardiia». The forward estimation has shown that most of teenagers were anxious and self-unconfident. In order to decrease the level of the anxiety the following methods have been used: games allowing to improve the relations between teenagers, to make the atmosphere in group more favourable; work with drawings of dolphins, teenagers' group drawings; conversations, face-to-face communication, work with associative metaphorical cards. The re-examination has shown that the percentage of teenagers who have high level of anxiety and some troubles with adaptation has considerably decreased. On the basis of practical work with teenagers it has been revealed that the applied trainings have considerably reduced the anxiety level in teenagers as they help not only to learn each other better, but also to solve the existing problems.

Keywords: anxiety, situational anxiety, children, teenagers, Ukrainian child centre «Moloda Hvardiia», training.

Подано до редакції 11.12.2015